

Narcissism, kropp och modernitet

THOMAS JOHANSSON

Sociologiska institutionen, Göteborgs Universitet

Under 1980- och 90-talen kunde man i västvärlden iakttä ett ökat intresse för kulturstudier i allmänhet och för studier av kropp, identitet, populärkultur, konsumtion och livsstil i synnerhet. Denna typ av studier har mestadels utförts av medieforskare, litteratur- och filmvetare, socialantropologer och etnologer.¹ Under senare år kan man emellertid även bland sociologer notera ett nyvaknat intresse för kulturstudier. I Storbritannien t ex har sådana forskare som Zygmunt Bauman, Anthony Giddens, Mike Featherstone, Bryan S Turner, Angela McRobbie och Scott Lash bidragit till framväxten av teorier om kropp, postmodernism, turism, konsumtion och livsstil.² I Sverige har emellertid intresset för kultursociologi länge varit tämligen svalt, även om man under 1990-talet kan iakttä ett gradvis ökande intresse.³

En stor del av den empiriska forskningen om och teoretiserandet kring medier, populärkultur, kropp, identitet och livsstil har med andra ord inte skett inom sociologin, utan inom andra samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner, samt inom vissa tvärvetenskapliga forskningsområden.⁴ Detta har bidragit till ett berikande av forskningen och till framväxten av en rad olika tolkningsmodeller, men det har även lett till att forskare som har intresserat sig för ovan nämnda områden sökt sig till andra discipliner än sociologin. Ett klassiskt sociologiskt forskningsområde som i allt större utsträckning hamnat inom andra discipliner än sociologin är forskningen om sociala karaktärer och identitet.⁵ I den följande framställningen tänker jag rekonstruera delar av debatten om och teoretiserandet kring den narcissistiska personligheten. Med utgångspunkt i en kritik av olika teorier om narcissism kommer jag sedan att visa hur man kan använda sociologisk teoribildning till att konstruera en teoretisk tolkningsram för de fenomen som går under beteckningen "narcissism".

Min avsikt är inte att argumentera för någon renodlad sociologisk analys av narcissismbegreppet, utan snarare för en analys där man utgår från ett sociologiskt perspektiv och sedan inkorporerar begrepp och tankar från andra discipliner. Jag är emellertid kritisk till kulturteoretiska analyser av den narcissistiska personligheten som tar sin utgångspunkt i ett psykologiskt perspektiv och sedan okritiskt applicerar detta på kulturella och sociala förhållanden. Jag är likaledes kritisk mot kulturvetare och sociologer som på ett slarvigt sätt använder begreppet "narcissism" för att beteckna kroppsfixering eller en passiv konsumtionsidentitet. Fördelen med narcissismbegreppet är i själva verket att det, snarare än att leda till en teore-

tisk återvändsgränd, fångar vissa centrala aspekter av den samtida identitetens komplexa dynamik och motsägelsefullhet. I den följande framställningen kommer jag att förespråka en analys av narcissism som (a) tar fasta på identitetens dubbla karaktär, dvs som betonar såväl trygghet och beroende som självutveckling, (b) lägger särskild tonvikt vid de socialpsykologiska mekanismer som är involverade i uppkomsten av så kallade "narcissistiska störningar" och (c) relaterar olika typer av narcissistiska mekanismer till kulturella och sociala faktorer, utan att "psykologisera" eller ensidigt beskriva den moderna kulturen i termer av en "narcissistisk kultur". För att illustrera mina resonemang kommer jag att använda exempel från en empirisk studie av kroppsbyggare.

Begreppet "narcissism" – en kort bakgrund

Begreppet "narcissism" härstammar ursprungligen från Ovidius' *Metamorfoser*.⁶ Inom klinisk psykiatrik verksamhet användes termen första gången 1898 av Havelock Ellis för att beskriva en viss typ av sexuell perversion. Freud började använda termen 1910 i en uppsats om homosexualitet, och i *Zur Einführung des Narzissmus* (1914) infogades termen i den övriga teoribildningen. Freud använde sedan begreppet i en rad olika skrifter, men det var först i *Das Ich und das Es* (1923) som tankarna om narcissism relaterades till den strukturella modellen av psyket och som distinktionen mellan primär och sekundär narcissism introducerades.⁷

Medan primär narcissism kännetecknas av total avsaknad av en relation till yttervärlden, en bristande differentiering mellan *ego* och *id* och fantasier om en imaginär enhet med moderns kropp (ofta beskrivet som den oceaniska känslan), handlar sekundär narcissism om koncentrationen av libidinösa laddningar till det som upplevs som "jag själv". Även om det i Freuds teori förekommer resonemang om hur relationen mellan olika människor påverkar den narcissistiska dynamiken, så präglas hans narcissismteori i hög grad av resonemang om olika energiflöden.⁸

Den samhällsvetenskapliga diskussionen om narcissism har i stor utsträckning färgats av Freuds grundläggande konceptualisering, men inom psykoanalysen förekommer andra och enligt min mening mer sociologiskt orienterade analyser av detta begrepp. Bland dessa har kanske framför allt Heinz Kohuts arbeten utgjort en inspirationskälla för sentida narcissismdiskussioner (Kohut 1975, 1977). Kortfattat menar Kohut att barnets själv utvecklas genom föräldrarnas empatiska gensvar på dess signaler och försök till kommunikation. Självet formas med andra ord genom ständiga speglingar i den andres ansikte. För att ett barn skall överleva psykiskt måste det enligt Kohut vistas i en empatisk och bekräftande mänsklig omgivning.⁹ Föräldrar som uppvisar en oförmåga att spegla och bekräfta bar-

net i dess utvecklingssträvan skapar ett bristtillstånd hos barnet som kan beskrivas som en narcissistisk störning. Enligt Kohut kan emellertid detta bristtillstånd behandlas med hjälp av psykoterapi. Det handlar med andra ord om en *relativ brist*.

En annan teoretiker som haft ett stort inflytande på den samtida diskussionen om narcissism och identitet är Jacques Lacan. Lacans narcissismsteori återfinns bl a i essän om spegelstadiet (Lacan 1949). I denna artikel beskriver Lacan hur barnet genom att leka med sin spegelbild påbörjar en identifikationsprocess där en yttre avbildning av kroppen successivt internaliseras. Sådana internaliseringar av såväl spegelbilder som andra människors bekräftelser skapar en mental beständighet hos jaget. Samtidigt som denna process bidrar till skapandet av individens identitet, leder den även till uppkomsten av vad Lacan beskriver som ”det pansar av alienerad identitet, vilket med sin stela struktur kommer att prägla hela hans mentala utveckling” (Lacan 1949/1989:31). Människans strävan efter helhet och identitet leder med andra ord till ett tillstånd av alienation och till illusoriska försök att motverka fragmentering av identiteten. Man kan här tala om en *absolut brist*, dvs människans behov av bekräftelse och spegling leder med nödvändighet till att hon formar en illusorisk identitet som i stor utsträckning bygger på andra människors bilder och tolkningar.¹⁰

Anledningen till att jag i denna artikel ägnar en del utrymme åt psykologiska teorier om narcissism är att en stor del av den kulturteoretiska och sociologiska forskningen om detta fenomen ofta ganska okritiskt har utgått från Freuds, Kohuts och Lacans teorier om narcissism och applicerat dessa i analyser av samhällseliga och kulturella företeelser (Se t ex Lasch 1984, 1985; Sennett 1977). Enligt min uppfattning finns det många skäl att vara kritisk till sådana användningar av narcissismbegreppet.

För det första, är jag kritisk till Freuds, Kohuts och Lacans konceptualiseringar av narcissism. Även om det bland psykoanalytiker finns en stor oenighet om orsaker till och dynamik hos narcissistiska störningar, är de flesta eniga om att det handlar om någon form av psykologiskt betingat bristtillstånd och att denna typ av psykisk störning präglas av regressiva processer, som bl a tar sig uttryck i form av en oförmåga att upprätthålla sociala relationer och att klara av krav från omgivningen.¹¹ Trots att dessa teorier ofta innehåller intressanta iakttagelser om människors svårigheter att utveckla en identitet, anser jag att de i allt för stor utsträckning fokuserar på psykologiska mekanismer och att det finns en tendens att patologisera individen. Vidare bygger dessa teorier ofta på tanken att barnet vid födseln befinner sig i ett autistiskt tillstånd och att det endast successivt börjar relatera till omgivning och föräldrar (jfr resonemangen om primär narcissism). Moderna spädbarnsforskare menar emellertid att barnet redan tidigt uppvisar en förmåga att kommunicera med sina föräldrar (Stern

1991). Barns identitet formas således inte enbart genom föräldrars speglingar, utan snarare genom samspelet mellan egna impulser och önskningsar och föräldrars reaktioner på dessa.¹² Det är även viktigt att poängtera att narcissismdiskussionen inte endast berör perifera aspekter av utvecklandet av ett själv, utan snarare handlar om de grundläggande processer som successivt leder till utvecklandet av ett själv och en identitet.¹³

För det andra, är det mycket tveksamt om man kan använda narcissismbegreppet för att beskriva framväxten av en specifik kultur eller ens en specifik personlighetstyp. Narcissism handlar varken om personlighet eller kultur, utan om grundläggande mekanismer i människors formande av en identitet, dvs bl a om behovet av bekräftelse och spegling och det egna sökandet efter en mer eller mindre avgränsad uppfattning om "vem jag är". Psykiatriska beskrivningar av narcissistiska störningar i termer av relationssvårigheter, svagt jag, skamkänslor, existentiella funderingar och tomhetsupplevelser, bör enligt min mening inte i första hand betraktas som mer eller mindre framgångsrika försök att avgränsa en specifik "personlighetsstörning", utan snarare som beskrivningar av människors problematiska sökande efter en identitet. Narcissism handlar med andra ord inte om en specifik och avgränsad psykologisk reaktion på vissa specifika kulturella förändringar, utan om mängder av olika reaktioner på en mångfald av olika kulturella förändringar.

Konsumtionskultur, medier och narcissism

En stor del av den samhällsvetenskapliga debatten om narcissism har präglats av en kulturpessimistisk inställning. Termen narcissism har ofta använts som diagnos på en kultur i kris. I *Den narcissistiska kulturen* (1980) beskriver Christopher Lasch hur upplösningen av olika sociala och kulturella distinktioner successivt leder till en desintegration av samhället. Med utgångspunkt i Freuds beskrivning av primär narcissism och den oceaniska känslan, menar Lasch att det hos den vuxna människan alltid finns en regressiv längtan tillbaka till ett ursprungligt tillstånd där han inte kan skilja mellan sitt eget jag och moderns kropp/jag, utan existerar i ett drömligt och lyckligt tillstånd av frid och förenig. Lasch identifierar en rad olika kulturella företeelser – som t ex utplånandet av generationsgränser och försvagandet av skillnaden mellan den kultur som skapas i massmedier och "verkligheten" – som han sedan relaterar till en narcissistisk längtan att upplösa alla former av sociala distinktioner och till befrämjandet av en hallucinatorisk uppfattning av världen. Denna teoriska beskrivning, som man skulle kunna diskutera i termer av en teori om *samhällets infantilisering*, omfattas även av sådana forskare som Richard Sennett, Neil Postman och Jean Baudrillard. Sennett (1977) t ex är myck-

et kritisk till den framväxande kropps- och identitetskulturen, som han förknippar med utvecklandet av en narcissistisk personlighetstyp, där gränserna mellan det privata och det offentliga tenderar att försvagas eller rent av försvinna.

Det finns många skäl att vara kritisk mot såväl Laschs som Sennetts studier av sambandet mellan narcissism och kulturell förändring. För det första, utgår båda författarna från Freuds teori om primär narcissism och människors eviga och ursprungliga längtan efter symbios och hallucinatoriska upplevelser. Sådana tankar har som tidigare nämnts inget stöd i modern spädbarnsforskning och det finns även många psykoanalytiska författare som är kritiska till denna teori.

För det andra, är det tveksamt om de kulturella förändringar som ovan nämnda författare beskriver enbart bör tolkas som negativa tendenser.¹⁴ Meyrowitz (1988) t ex menar att framväxten av moderna massmedier har bidragit till en ökad reflexivitet och till en ökad jämlikhet mellan män och kvinnor och mellan gamla och unga. Lash & Urry (1994) anser att kulturen och samhället i allt större utsträckning präglas av ett explosionsartat flöde av information och symboliska koder. Detta leder enligt dessa författare delvis till ökad ojämlikhet, men även till en allmänt ökad förmåga att reflektera över tillvaron. Teorin om samhällets infantilisering ersätts här med teorin om det *reflexiva samhället*.

Slutligen är jag tveksam till dessa författares försök att resonera via analogier, dvs om man iakttar tendenser till upplösning av vissa sociala och kulturella distinktioner betraktas detta automatiskt som orsak till eller en konsekvens av framväxten av en narcissistisk och därmed svagt strukturerad personlighet. Samhället och kulturen behandlas således som en återspeglning av en viss personlighetstyp eller tvärtom. Dessa författare saknar uppenbarligen en mer dynamisk teori om sambandet mellan individ och samhälle (Giddens 1991).

Narcissism, kropp och skam

Den psykologiskt orienterade narcissismdiskussionen handlar i stor utsträckning om individens svårigheter att utveckla en inre känsla av trygghet och tillit och att skapa en någorlunda stabil personlighet. Om föräldrar lyckas tillfredsställa sitt barns behov av bekräftelse och spegling leder detta till utvecklandet av en stabil personlighet; om de misslyckas i denna strävan kan det leda till uppkomsten av mer eller mindre allvarliga narcissistiska störningar. En sådan tolkning av narcissism fokuserar framför allt på upprätthållandet av en inre psykologisk balans och en inre självbild. Jag kommer istället att argumentera för att det vi kallar narcissism i lika stor utsträckning handlar om individens förmåga eller oförmåga att i

den regelbundna interaktionen med andra människor i vardagslivet skapa och upprätthålla en biografi och identitet. Det är viktigt att poängtera att även om begreppen "narcissism" och "identitet" är intimt relaterade är de inte identiska; medan begreppet "narcissism" har en mer specifik innebörd och handlar om reglering av individens självuppfattning och självkänsla, har begreppet "identitet" en mer generell innebörd och innefattar bl a social position, roller och stil.

I den följande framställningen kommer jag framför allt att diskutera narcissistiska aspekter av identitetsutvecklingen. Diskussionen om narcissism handlar enligt min mening i stor utsträckning om hur den moderna människan klarar av att upprätthålla en balans mellan krav på trygghet och krav på självutveckling; en balans som handlar om att inte hamna i ett extremt trygghetssökande och inte heller i ett extremt sökande efter självförverkligande och individualitet. Den reflexiva konstruktionen av en biografisk livslinje förutsätter att individen klarar av att balansera mellan trygghetssökande och extrema krav på självutveckling, utan att totalt hänge sig åt det ena eller det andra. Ett extremt trygghetssökande leder till att individen blir totalt beroende av andras bekräftelse och till avsaknad av en förmåga att konstruera en egen biografi (jfr Lacans resonemang och spegeljaget och konstruktionen av en imaginär identitet); en extrem strävan efter självutveckling innebär ett förnekande av relationen till den andre och av beroendet av omgivningen. Båda dessa tendenser leder följaktligen till narcissistiska störningar i självbilden och till svårigheter att konstruera en adekvat identitet. Även om ett extremt trygghetssökande eller en ensidig strävan efter individualitet kan tyckas uttrycka två helt disparata tendenser, handlar båda i själva verket om grundläggande svårigheter att hantera ambivalens och motstridigheter i kulturen. Det handlar med andra ord om människans förutsättningar och svårigheter att uppnå en adekvat *narcissistisk balans*, där hon utan att ge avkall på sin självkänsla och sitt behov av trygghet, kan sträva efter självutveckling.

Människans självbild och självuppfattning formas genom hennes aktiva deltagande i olika sociala sammanhang. Enligt Erikson (1968) kännetecknas barnets tidiga utveckling av att det successivt utvecklar en grundläggande tillit till omgivningen, dvs en känsla av att föräldrar och andra viktiga personer ger stöd och bekräftelse. Människor har med andra ord ett grundläggande behov av att deras relationer präglas av en viss kontinuitet och stabilitet. Redan tidigt lär de sig att använda språk och symboler för att beteckna, strukturera och skapa en förståelse av den sociala verkligheten. Giddens (1991) menar att människor har ett stort behov av *ontologisk trygghet*, dvs av att relatera till en relativt förutsägbar, förståelig och någorlunda kontrollerbar omgivning. Detta resonemang innefattar även den materiella omgivningen. Individens materiella omgivning och de ting han eller hon använder sig av får en emotionell innebörd och utgör en viktig

aspekt av konstruktionen av en identitet. Byggnader, gator, affärer och andra viktiga platser utgör betydelsefulla referenspunkter i individens skapande av en identitet (Rochberg-Halton 1986). Ur detta perspektiv handlar socialisationsprocessen således inte i första hand om att "lära sig" olika regler och normer, utan kanske framför allt om att utveckla en förmåga att lita på och förstå såväl den sociala som materiella omgivningen.

Identiteten är inte lokaliserad i inre objektrelationer eller i en personlighetsstruktur, utan handlar snarare om individens reflexiva förmåga att skapa en berättelse om sig själv, där olika händelser och minnen kontinuerligt integreras och blir en del av hans eller hennes biografi. Denna berättelse och de minnen den bygger på rekonstrueras kontinuerligt i ljuset av nya händelser och erfarenheter. Människor strävar ständigt efter att förstå den sociala omgivningen och att utveckla en kompetens att hantera olika sociala situationer. De utvecklar t ex ritualer och rutiner för att skydda sig från olika faror och för att hantera existentiell ångest. Sådana ritualer och rutiner kan beskrivas som *coping*-mekanismer som används för att hantera olika mer eller mindre oväntade situationer och händelser; ritualer används också för att strukturera den sociala verkligheten och för att markera förändringar i status och social position (Goffman 1966; Douglas 1966).

I detta sammanhang finns det mycket att hämta från Erving Goffmans analyser av vardagslivets sociala spel, där kroppen, ansiktet, blickarna och den rituella ordningen står i centrum (Goffman 1966, 1967). Det sociala spelet kännetecknas av att individen strävar efter att bibehålla en viss balans i sin presentation av jaget. Detta sker bl a genom att individen uppvisar en social mask och en stil. Vid de tillfällen då individen inte lyckas upprätthålla detta sociala spel och presentera sitt jag på ett lämpligt sätt rubbas denna jämvikt och det skapas lätt skamkänslor eller känslor av otillräcklighet. En stor del av en persons "heder" upprätthålls genom att han eller hon visar sig vara en kompetent aktör i vardagslivet. I vissa sociala situationer är det viktigare än i andra att upprätthålla en adekvat social mask och att presentera sitt jag och sin kropp på ett korrekt och tilltalande sätt. Sådana sociala situationer medför därför ofta stora påfrestningar och skapar en rädsla att misslyckas. Vid sådana tillfällen utvecklas lätt känslor av skam och mindervärde (Kinton 1983).¹⁵

I *Behavior in Public Places* (1966) analyserar Goffman hur individen presenterar sig i vardagslivet och hur han eller hon på olika sätt skyddar sig i känsliga situationer. Det finns mängder av mer eller mindre synliga sociala regler och normer som reglerar det sociala samspelet och som avgör vad som är en korrekt presentation av jaget. Då individen framträder i olika sociala situationer använder han/hon sig ofta av en social fasad, dvs en klädstil, make-up, frisyr och andra typer av estetiska dekorationer, för att skydda jaget och undvika att bli kränkt. Individen kan antingen skydda

sitt jag genom att upprätthålla en social fasad eller genom att försöka hitta platser där han eller hon kan gömma sig och ägna sig åt mindre kontrollerade aktiviteter. En central del av Goffmans analys handlar om vikten av att bevara ansiktet i olika situationer. Detta sker bl a genom självbehärskning och användandet av olika tekniker som syftar till att dölja individens förlägenhet och bristande förmåga att följa de regler som styr det sociala samspelet.

Människor måste ibland undvika vissa sociala situationer för att upprätthålla sin självkänsla och heder. Enligt Goffman lär sig människor att undvika sociala situationer där de annars skulle blivit förödmjukade eller utsatta för alltför hårda påfrestningar (Goffman 1967). Detta innebär samtidigt att de undviker utmaningar och självutveckling. Om man skall utvecklas krävs det att man är beredd att offra sin trygghet och riskera misslyckanden. När en person lyckas presentera sig själv på ett positivt sätt leder det till en känsla av ökat välbefinnande och till en positiv uppfattning av den egna kroppen och det egna jaget, men om han eller hon misslyckas med detta leder det ofta till känslor av misslyckande och skam. En persons förmåga att följa sociala regler och att prestera en adekvat presentation av jaget och kroppen handlar med andra ord i stor utsträckning om att utveckla en känsla av duglighet och en positiv självkänsla (Erikson 1968; Giddens 1991).

Den reflexiva konstruktionen av en identitet innebär ett ständigt pendlande mellan trygghet och självutveckling. En förutsättning för självutveckling är att individen är beredd att utsätta sig för risker och misslyckanden. I det samtida västerländska samhället har människor i allt större utsträckning lärt sig att kalkylera med olika typer av risker (Beck 1986). Självutveckling förutsätter en viss grad av risktagande och en beredskap att utsättas för social skam. Denna process bör emellertid inte i första hand relateras till individens biologiska eller psykologiska grundförutsättningar, utan till kontextuella faktorer. Individens konstruktion av en biografi sker alltid i relation till specifika sociala situationer och i relationer till andra människor. Detta sociala samspel innefattar även relationer som är utsträckta i tid och rum, som bl a Giddens har påpekat. Den ökade rörligheten i det sociala rummet har bl a medfört att många sociala relationer upprätthålls via telefon och andra medier. Detta innebär givetvis ökade krav på individens sociala kompetens.

Olika sociala situationer och aktiviteter ställer olika typer av krav på individens förmåga att presentera sitt jag och att upprätthålla en narcissistisk jämvikt. I detta sammanhang skulle man kunna tala om *optimala frustrationer*, dvs om omgivningar som ställer i någon mening rimliga krav på individens sociala förmåga och som möjliggör individuell utveckling.¹⁶ Sådana sociala miljöer bidrar till individuell utveckling, utan att människor behöver ge avkall på sina behov av bekräftelse och trygghet. Det

handlar med andra ord om att skapa förutsättningar för differentiering och självutveckling, utan att medverka till utslagning och uteslutning av vissa individer. Även om sådana sociala miljöer förekommer i det västerländska samhället, finns det också en rad exempel på motsatsen, dvs miljöer som i stor utsträckning skapar förutsättningar för utslagning och uteslutning av vissa individer (Goffman 1961). Medan miljöer som präglas av optimala frustrationer bidrar till självutveckling, finns det gott om exempel på sociala miljöer som skapar förutsättningar för vad som skulle kunna kallas "narcissistiska störningar", dvs kontextuellt bundna störningar av självbild och självkänslan. Med detta vill jag inte säga att sociala miljöer skapar störningar i självbild, utan istället att det förekommer sociala miljöer som i större utsträckning än andra innebär höga grader av risktagande och ställer stora krav på det reflexiva arbetet med identiteten.

Vissa sociala miljöer bidrar till utvecklandet av vad som skulle kunna kallas *kritiska situationer*. Det handlar om sådana situationer där det ställs stora eller till och med orimliga krav på självpresentation och där det finns få möjligheter att skydda självet. När Giddens (1991) talar om kritiska situationer hänvisar han till sådana sociala miljöer där individen i stor utsträckning fråntas sina mänskliga rättigheter och utsätts för en förnedrande behandling. Som exempel på sådana miljöer nämner han bl a koncentrationsläger. När jag talar om kritiska situationer avser jag snarare en rad olika sociala situationer där människors självbild och självkänsla utsätts för hårda påfrestningar. På ett liknande sätt kan man använda termen *kritiska miljöer*. Det handlar med andra ord om sociala miljöer som ställer stora – men oftast inte helt orimliga – krav på individens förmåga att upprätthålla en reflexiv berättelse om sig själv. Kritiska miljöer och kritiska situationer är ofta intimt relaterade till varandra, dvs i kritiska miljöer ökar riskerna för att det uppkommer kritiska situationer där individens självpresentation och självkänsla hotas. Kritiska miljöer präglas ofta av att det ställs stora krav på presentationen av jaget och kroppen. I sådana miljöer ställs det ibland orimliga krav på ständiga förändringar av identiteten. Trygghet kan således endast uppnås genom att man ständigt förändrar och "förbättrar" presentationen av jaget och kroppen. Detta innebär samtidigt en allt större påfrestning på individens möjligheter att upprätthålla en positiv balans mellan trygghet och självutveckling och därmed större risker för narcissistiska störningar. Man kan givetvis fråga sig varför vissa individer i större utsträckning än andra dras till kritiska miljöer och tenderar att hamna i kritiska situationer, men enligt min mening är det intressantare att fråga sig vad som faktiskt händer med människor när de vistas i sådana sociala miljöer och där dessa miljöer utgör viktiga referenspunkter för utformandet av deras identitet.

Modernitet, kropp och narcissism

Enligt vissa samhällsvetare kännetecknas den samtida västerländska kulturen av en upplösning av olika kulturella och sociala distinktioner (Featherstone 1994). Det är också med utgångspunkt i en sådan diskussion som Lasch och Sennett talar om en narcissistisk kultur eller om en för vår samtida kultur dominerande personlighetstyp. En sådan fokusering på sociala karaktärer skapar emellertid inte utrymme för mer dynamiska resonemang om den ständigt föränderliga relationen mellan individ och samhälle. En given förändring av samhället och kulturen innebär inte nödvändigtvis att det skapas dominerande personlighetstyper som direkt avspeglar dessa förändringar. Däremot kan man tänka sig att kulturella förändringar bidrar till att skapa specifika såväl hinder som förutsättningar för människors identitetsarbete. Det reflexiva skapandet av en identitet och en biografi kan dels handla om självutveckling, dels om ett sökande efter trygghet och en flykt undan ambivalenser och motstridigheter. I det följande avsnittet skall jag diskutera hur några centrala aspekter av den moderna kulturen – kroppskultur och hanterandet av ambivalens – inverkar på den narcissistiska utvecklingen och på utformandet av en identitet.

Kropp och narcissism

Kroppen har i allt större utsträckning blivit en viktig del av den reflexiva konstruktionen av en identitet. Den betraktas inte längre som en biologiskt given och oföränderlig entitet, utan snarare som möjlig att förändra och skulptera efter olika önskemål och idealbilder (Featherstone 1991, 1994; Giddens 1991, 1992). Kroppen har i allt större utsträckning blivit sammankopplad med stil, smak och identitet. Talesättet ”kläderna gör mannen” (eller kvinnan) är delvis inaktuellt; det handlar inte längre enbart om kläder, utan även om en specifik utformning av kroppen. Det finns ett stort antal tekniker som kan användas för att förändra kroppen: workout, aerobics, bodybuilding, plastkirurgi, kosmetika och kost. Fasthet och avsaknad av fett utgör symboliska uttryck för att man har utvecklat ”rätt” attityd till kroppen och att man bryr sig om sin kropp. Fett och slappa muskler kan betraktas som uttryck för slöhet och avsaknad av respekt för den egna kroppen. Allt detta kan givetvis resultera i en extrem och närmast ”sjuklig” kroppsfixering, men det kan även leda till en ökad medvetenhet om kopplingen mellan kropp och hälsa (Miegel 1994).¹⁷

Den ökade medvetenheten om kroppens betydelse för identiteten innebär ökade krav på individens förmåga att i olika sammanhang presentera sin kropp och sig själv. I vissa sociala miljöer ställs det relativt stora krav på förändring och utveckling av kroppen och jaget. Sådana kritiska miljöer kan befrämja självutveckling och mognad, men de kan även ha en negativ inverkan på individens självkänsla och förmåga att utforma en

tillfredsställande identitet. Dessa miljöer präglas ofta av ett ökat risktagande och ett ständigt begär efter förändring. Det enda sättet att nå trygghet och få bekräftelse blir till slut att förändras – att bli större, som bodybuildern, eller att tappa vikt, som anorektikern. I sådana miljöer som t ex gymet saknas det en någorlunda stabil referenspunkt för vad som kan betraktas som en tillfredsställande kropp. Det finns alltid en möjlighet att förändras och att forma kroppen på något annat sätt än tidigare. På gymet finns det ingen förälder som säger att ”du duger som du är”, utan snarare en konkurrens om vem som har vackrast kropp och om vem som lyckas bäst med att förändra sin kropp i önskvärd riktning. Detta innebär inte nödvändigtvis att gymet bör betraktas som en negativ social miljö, utan endast att det finns faktorer och krafter i denna miljö som kan ha en negativ inverkan på individens möjligheter att upprätthålla en tillfredsställande narcissistisk balans.

Craik (1994) citerar några undersökningar som visar att en stor andel av de kvinnor som intervjuats är missnöjda med sina kroppar. Ett sådant missnöje kan resultera i skamkänslor och en rädsla att visa sig på offentliga platser: t ex straden eller andra platser där man visar stora delar av den nakna kroppen. Många tonårstjejer – och förmodligen även killar – utvecklar någon form av störning av kroppsuppfattningen. Medan tjejer utvecklar anorexia eller bulimia handlar det för killars del i större utsträckning om ett behov av att vara störst och ha mest muskler. Med tanke på att dessa tendenser förmodligen är djupt förankrade i den moderna konsumtionskulturen, är det intressant att studera sådana miljöer och kulturer där kroppen står i centrum, som t ex gymkulturen. För att illustrera mina resonemang om gymkulturen kommer jag att använda några citat från den empiriska undersökning jag och Fredrik Miegel genomförde våren 1994 på ett svenskt gym.¹⁸

Träningen på gymet kan givetvis ha en positiv inverkan på kroppsuppfattning och självförtroende, men den kan även bidra till en mer självkritisk och negativ inställning till den egna kroppen. En ung kvinna (24 år) vi intervjuade ansåg att hennes träning hade bidragit till att hon blivit mer fixerad vid sin egen kropp.

”Jag tänker att jag var nog inte så perfekt som jag trodde. Jag har börjat tänka mer på hur kläder sitter på mig, jämfört med mina kompisar. Innan stod jag aldrig framför spegeln, men nu letar jag efter fel. Jag spänner mig framför spegeln när jag är hemma, men aldrig på gymet. Men det är nog snarare så att jag blir glad när något är bra. Jag går inte och deppar ner mig. Jag gör hellre något åt det i så fall.”

På gymet handlar det uteslutande om kroppen och om möjligheter att med hjälp av olika tekniker och metoder förändra kroppen i önskvärd riktning. För många handlar träningen på gymet enbart om att hålla sig i form och att må bra, men för vissa personer utgör gymet en ”helig” plats och en bas för utvecklandet av en specifik livsstil. För sådana personer kan gym-

kulturen också bidra till utvecklandet av en negativ eller ostabil självbild. Från att ha varit en källa till njutning och personlig tillfredsställelse börjar träningen istället att handla om beroende och avsaknad av kontroll över det egna jaget. När träningen inte längre utgör en del av det reflexiva skapandet av en identitet utan istället styr individens handlingar, handlar det inte längre om njutning och kontroll över kroppen, utan om tvång och ständiga besvikelser.¹⁹ En ung man (27 år) i vår undersökning beskriver hur han efter cirka tio års styrketräning i allt större utsträckning har tappat lusten och intresset för denna idrott, utan att för den skull kunna upphöra med sin träning.

”Från början var jag intresserad av styrketräningen och det var ju det som fick mig att träna mer. Men de sista två åren har jag plågats av den. Jag är inte ett dugg intresserad av det. Jag är i själva verket skittrött på det hela, men jag vill ändå inte sluta träna för då mår jag fruktansvärt dåligt. Det är bra att varva fysisk träning med studier, och så vill jag gärna hålla mig up to date. . . . Självförtroendet hänger nog tyvärr ihop med min träning. Skulle jag sluta med styrketräningen skulle nog en del av mitt självförtroende raseras, tror jag. En stor del är nog rent kemiskt. Kroppen anpassar sig till träningen. Och rent kosmetiskt: om jag skulle tappa muskler skulle nog en del av självförtroendet raseras.”

För de personer som ägnar en stor del av sin tid åt styrketräning kommer gymmet i allt större utsträckning att utgöra den viktigaste referenspunkten för utformandet av kroppen och identiteten. Det blir också allt mer problematiskt för dessa personer att avgöra vad som är en rimlig kropp. Istället för att förankra träningen i en livsstil som omfattar olika aspekter av livet, som t ex arbetsliv, föräldraskap, nöjen, umgänge med kamrater osv, kommer de i allt större utsträckning att konstruera sina liv med utgångspunkt i de krav som deras kroppsarbete ställer på träning, kost, sömn och disciplin. Detta resulterar också ofta i att de offerar allt annat för att uteslutande kunna ägna sig åt styrketräning. Deras självkänsla och välbefinnande blir beroende av hur de lyckas förändra sina kroppar. De drivs av ett ständigt begär att förändra kroppen; att bli större och skapa en mer symmetrisk och perfekt kropp.

På gymmet handlar det framför allt om att skulptera och forma kroppen. Med hjälp av olika tekniker, kost, hård träning och dopingpreparat kan en ung, normalt byggd, kille på några år förvandlas till en bodybuilder. Detta sker ofta på bekostnad av andra viktiga saker i livet, som t ex kamrat- och kärleksrelationer, utbildning och andra typer av centrala aktiviteter. Den kropp som skapas kan också upplevas som främmande och otymplig. I *Muscle: Confessions of an Unlikely Bodybuilder*, beskriver Sam Fussell hur han i samband med förberedelserna för en tävling upplever sin kropp.

”I flexed in the mirror, pumped up now for the first time in days, and as my muscles inflated, I saw that my diet had succeeded—at least from the neck down. I was as cut, as sliced and diced, as any professional bodybuilder. But above the neck, when I managed a smile, I saw a stranger. This blond-haired, orange-skinned face smiling back at me was un-

recognizable. The diet had taken its toll. My face was drawn and haggard, my eyes the haunted sockets of a ghoul". (Fussell 1991:230, min kursivering)

Sådana kritiska miljöer som t ex gymmet kan bidra till att skapa en osäkerhet om hur kroppen bör se ut och ställa orimligt stora krav på individens förmåga att upprätthålla en balanserad bild av sig själv och sina möjligheter att förändra kroppen. Det eviga begäret att förändra kroppen kan ha en negativ inverkan på individens möjligheter att utveckla en balanserad uppfattning av sig själv och sin identitet. Det blir med andra ord svårt att reglera självkänslan och uppnå en narcissistisk balans. Med detta vill jag emellertid inte säga att träning på gymmet alltid leder till narcissistiska kränkningar och till störningar i kroppsutfattning, utan bara att denna miljö kännetecknas av att det ställs ökade krav på individens förmåga att upprätthålla sin självkänsla.

Modernitet, ambivalens och narcissism

Även om det finns en stor oenighet om hur man bör tolka och förstå den samtida västerländska kulturen, anser många samhällsvetare att den präglas av en upplösning eller åtminstone försvagning av vissa centrala sociala distinktioner och av ökade krav på individens förmåga att reflektera över och konstruera en identitet. Den samtida västerländska människan ställs även inför mängder av valsituationer och tvingas ständigt möta sin egen oförmåga att på ett entydigt sätt avgöra vad som är rätt eller fel, bra eller dåligt och farligt eller ofarligt. Enligt Bauman (1990, 1993) måste den samtida människan ständigt konfronteras med en djupt liggande ambivalens. Den samtida kulturen kännetecknas av motsägelser och mångtydigheter. Detta behöver inte få negativa konsekvenser, utan kan snarare leda till en större individuell frihet och till ett ökat moraliskt ansvar inför den andre. Enligt Bauman finns det emellertid hos människor en tendens att vilja undfly känslor av ambivalens och osäkerhet.

I sin bok *Postmodern Ethics* (1993) diskuterar Bauman bl a kärleksrelationer och människors tendens att tillämpa olika strategier för att fly undan de känslor av osäkerhet och ambivalens som väcks i sådana relationer. Dels kan man utveckla olika rutiner, förlita sig på traditioner, följa vissa fastlagda mönster och till varje pris undvika att diskutera de motsägelser och ambivalenser som förekommer i en kärleksrelation. Detta förhållningssätt kallar Bauman *fixering*. Dels kan man ägna sig åt att enbart bejaka de aspekter av kärleksrelationen som innebär njutning och glädje. När det uppstår konflikter eller andra typer av svårigheter väljer man att överge partnern och söka upp en ersättare. Denna typ av postmodernt förhållningssätt – som Bauman kallar *det flytande* – leder till en avsaknad av moral och till en oförmåga att upprätthålla en ansvarstagande relation till den andre.²⁰ Båda dessa förhållningssätt handlar om svårigheter att möta

den andra och att uppnå en jämlik kärleksrelation. Bauman menar också att även om dessa strategier används för att undfly en viss form av ambivalens, leder de snarare till konstruktionen av nya former av ambivalenta förhållningssätt.²¹

Baumans resonemang om ambivalens, moral och kärleksrelationer utgör en lämplig utgångspunkt när man skall diskutera narcissism. Den reflexiva konstruktionen av identiteten innebär en ständig balansgång mellan krav på trygghet och krav på självutveckling. Denna konstruktion måste å ena sidan förankras i det rutiniserade vardagslivet där behovet av bekräftelse och trygghet skall tillfredsställas, å andra sidan måste individen tillåtas att ge uttryck för sitt begär och sin individualitet. Det handlar emellertid om en bräcklig balans och om ständiga risker för misslyckanden och känslor av skam. Den narcissistiska balansen handlar i korthet om individens möjlighet och förmåga att upprätthålla den känsliga balansen mellan behovet av bekräftelse och begäret efter självutveckling. De förhållningssätt som Bauman beskriver i sin bok *Postmodern Ethics* – fixering och bejakandet av det flytande – kan användas för att diskutera individers tendenser att fly undan de ambivalenta känslor som den ständiga balansgången mellan trygghet och självutveckling väcker.

När den narcissistiska balansen störs kan detta leda till en fixering, dvs att det uppstår ett behov av att rutinisera tillvaron och en vägran att möta olika frustrationer. Även om detta förhållningssätt på kort sikt kan invagga individen i en känsla av falsk trygghet, leder det förr eller senare till frustrationer och kränkningar av individens självkänsla. I förlängningen skulle det också innebära att individen är tvingad att undvika alla sociala situationer som kan innebära ett hot mot den bräckliga narcissistiska balansen de på detta sätt försöker upprätthålla. Det andra förhållningssättet Bauman beskriver, dvs bejakandet av det flytande (och av begäret!) innebär att individen utvecklar ett tvång att utveckla sig själv och att på olika sätt förändra sin identitet/kropp. Individen känner sig trygg endast så länge han eller hon upplever nya saker, träffar nya människor och förändras. Denna form av trygghet är emellertid väldigt bräcklig. När individer som ständigt bejaktar begäret misslyckas med att förändra sig själva och sin omgivning leder det till en känsla av värdelöshet och tomhet.

I själva verket är det få individer som fullt ut förverkligar någon av ovan nämnda strategier. De bör snarare betraktas som extrempunkter på en skala som sträcker sig från ett extremt behov av trygghet och bekräftelse till ett fritt flytande bejakande av begär och självutveckling. En av de viktigaste aspekterna av det reflexiva konstruerandet av en identitet är att utan att åstadkomma allt för stora störningar i regleringen av självkänslan kunna uppnå en adekvat balans mellan behov av bekräftelse och begär efter självutveckling. Denna narcissistiska balans återskapas och konstrueras kontinuerligt i vardagslivet. Vissa sociala miljöer ställer emel-

lertid större krav än andra på individens förmåga allt upprätthålla en sådan balans. Dessa miljöer präglas av ökade krav på självpresentation, klädsel, stil och kulturell kompetens. Även om man i sådana miljöer får ett intryck av att det handlar om relativt lättfattliga kulturella koder och budskap, upptäcker man ofta att det skapas känslor av ambivalens och att det lätt uppstår förvirring om rådande normer och värden.

Den ökade fokuseringen på kroppen och strävan efter ungdomlighet har skapat ett behov av att träna och vårda kroppen. En rad människor går varje vecka till olika träningslokaler och gym för att hålla sin kropp i trim. Många gånger menar de som äger gymmen och de som arbetar som instruktörer att träningen handlar om att hålla sig i form och må bättre. Samtidigt befolkas gymmen av människor som är missnöjda med sina kroppar och som av kosmetiska skäl vill förändra och förbättra dessa. För vissa människor innebär även träningen att de mår bättre och att det skapas förutsättningar för en god hälsa, samtidigt som andra mår dåligt av de krav på en vacker kropp som skapas och förstärks i gymkulturen (Fussell 1991; Helling 1994). På samma gång som många instruktörer och gymägare menar väl och i själva verket vill befrämja friskvård, leder deras strävan till skapandet av en kultur där allt är möjligt och där den vackra vältränade kroppen har blivit normgivande. Inom bodybuilderkulturen förekommer en rad motstridigheter och det finns en utbredd dubbelmoral. En stor del av denna kultur handlar om att äta sunt, sova tillräckligt mycket och att sköta kroppen på rätt sätt, men för att uppnå de kroppsliga förändringar som är önskvärda använder dessa individer en rad olika dopingpreparat. På samma gång som de bygger upp sin kropp, medverkar de med andra ord aktivt till att bryta ned och förstöra kroppen (Helling 1994).

En av de kvinnliga aerobicsinstruktörer (30 år) vi intervjuade våren 1994 kände sig väldigt kliven inför sitt eget aktiva deltagande i gymkulturen. Hon uttryckte detta på följande sätt:

”Jag var väldigt kliven till det här från början. Det var så fänigt med alla blanka, tajta kläder. När dom frågade mig om jag ville bli instruktör var jag också kliven, speciellt med tanke på mitt jobb och kroppsfixering. Det här stegrar ju på något sätt ett kvinnoförtryck som ligger på djupet, men jag känner ju själv vad mycket bättre jag mår när jag håller igång.”

Gymkulturen utgör emellertid endast ett exempel på en social miljö där det ställs stora krav på självpresentation och förmåga att uthärda ambivalenser. Det förekommer givetvis ett stort antal sådana sociala miljöer. Ett aktivt deltagande i en sådan miljö kan medföra stora svårigheter att upprätthålla en positiv presentation av jaget och det kan även leda till narcissistiska kränkningar och störningar i den narcissistiska balansen.

Konklusioner

I den samtida kulturdebatten har diskussionen om narcissismens olika former intagit en central position. Kulturkonservativa teoretiker, som t ex Christopher Lasch och Richard Sennett, använder begreppet "narcissism" för att beskriva drastiska och negativa förändringar i den samtida socialkarakären. Enligt Lasch kännetecknas den narcissistiska personligheten bla a av ett "ytligt" och exploaterande förhållningssätt till andra människor. Andra kulturteoretiker, som t ex Thomas Ziehe och Johan Fornäs, lyfter fram positiva och radikala aspekter av den narcissistiska personligheten, som t ex en större känslighet och öppenhet inför andra människor (Ziehe 1989; Fornäs 1991). Enligt min mening saknas det emellertid analyser som förankrar det vi kallar narcissism i en social kontext.

En stor del av det tidigare teoretiserandet kring narcissism bygger i stor utsträckning på psykoanalytiska teorier. Även om det i detta sammanhang finns mycket att hämta hos sådana teoretiker som Freud, Kohut och Lacan, menar jag att det är nödvändigt att omvärdera en del av de antaganden dessa teoretiker bygger på när de utvecklar sina teorier om narcissism. Detta gäller framför allt antagandet om förekomsten av primär narcissism, dvs av ett tillstånd som präglas av ett autistiskt förhållningssätt till omgivningen. Detta antagande bör ersättas med ett antagande om människans primära socialitet och förmåga att relatera till sin omgivning. Sådana tankar förekommer också i stor utsträckning inom vissa moderna psykoanalytiska skolor och hos sådana sociologer som t ex George, Herbert Mead, Erving Goffman och Anthony Giddens.

Syftet med min kritik av stora delar av den tidigare diskussionen om narcissism är att påvisa möjligheter till utvecklandet av en socialpsykologiskt orienterad teori om narcissism (Johansson 1994a, b). Enligt min mening är det mer fruktbart att diskutera narcissism i termer av ett upprätthållande av en balans mellan å ena sidan behovet av bekräftelse och spegling, å andra sidan begäret efter självutveckling, än i termer av en koncentration av libidinösa laddningar till jaget (Freud) eller en konstruktion av ett imaginärt jag (Lacan). Relationen till den andra präglas av såväl begränsningar som möjligheter. Speglingen i den andre bidrar dels till skapandet av en ontologisk trygghet och till en bekräftelse av det egna jaget, dels till ett begär efter något som alltid förblir otillgängligt och ouppnåeligt.²² Denna dynamik kommer att leda till ständiga förändringar av individens identitet.

Narcissism handlar enligt min mening om vissa centrala aspekter av det reflexiva konstruerandet av en identitet och en biografi. Den narcissistiska balansen upprätthålls genom den ständiga struktureringen av en balans mellan vad Giddens kallar ontologisk trygghet och individens strävan att utveckla och förändra sig själv. När denna balans rubbas leder det till vad

man ofta kallar narcissistiska störningar, dvs tomhetskänslor, skam, extrem kroppsfixering och svårigheter att utveckla bärande relationer till andra människor. Enligt min mening är det emellertid nödvändigt att analysera dessa processer i relation till kontextuella faktorer. Vissa sociala miljöer kan beskrivas som kritiska miljöer. Sådana miljöer skapar i större utsträckning än andra förutsättningar för störningar i individens reglering av självkänsla och självbild.

Sociala miljöer som präglas av stora krav på presentation av jaget, ständiga krav på förändringar, en fokusering på kroppen och risker för misslyckanden, kan i vissa fall leda till störningar av den narcissistiska balansen. Sådana miljöer kännetecknas också ofta av motstridiga värderingar och normer och av mottot "allt är möjligt om man bara arbetar tillräckligt hårt". I en sådan miljö finns det stora risker att individen successivt tappar sin förankring i vardagslivet och i sociala relationer och istället uppslukas av en strävan att ständigt förbättra sina resultat och sin kropp. När individen väl upptäcker att han eller hon inte kan bli bättre eller förändra sin kropp i önskvärd riktning kan detta leda till svåra narcissistiska kränkningar. Då detta sker har emellertid individen ofta förlorat sin förankring i vardagslivet och det enda sättet han eller hon kan uppnå trygghet är att fortsätta förändra sin kropp och sig själv. Detta kan leda till rotlöshet och till svårigheter att utveckla positiva sociala relationer. Många bodybuilders upplever sig också som "främlingar", vilket ofta leder till att de enbart umgås med andra människor med samma livsstil.

Även om det i det samtida västerländska samhället förekommer en rad olika kritiska sociala miljöer innebär inte detta att alla individer är narcissistiska. Individer reagerar olika på sociala krav och de tillmäter sociala miljöer olika betydelser i konstruktionen av den egna biografien. Vi lever inte i en narcissistisk kultur och de flesta människor har inte narcissistiska personligheter, men däremot förekommer det vissa sociala miljöer som i större utsträckning än andra kan ha en negativ inverkan på individens möjligheter att upprätthålla en narcissistisk balans. Genom att tillämpa en kontextuell definition av narcissism är det möjligt att identifiera sådana miljöer och diskutera hur man kan motverka störningar i kroppsuppfattning och självbild. En sådan definition av "narcissism" behöver inte heller nödvändigtvis utesluta psykologiska resonemang om individens olikartade resurser att upprätthålla en inre narcissistisk balans (Johansson 1994a).

NOTER

¹ I den anglosaxiska litteraturen har en stor del av denna forskning ägt rum inom ramen för s k "Cultural studies". Denna tradition växte fram i början av 1950-talet och har sina främsta rötter hos tre engelska tänkare: Richard Hoggart, E P Thomson och Raymond Williams. Beteckningen "Cultural Studies" härstammar emellertid från "The Centre for Contemporary Cultural Studies" (CCCS) vid universitetet i Birmingham, men förknippas

framför allt med den grupp av forskare som i början av 1970-talet samlades runt Stuart Hall. Till de mer kända namnen hör Paul Willis, Paul Gilroy, Angela McRobbie och Dick Hebdige. Under 1980- och 90-talen har beteckningen "Cultural studies" importerats i en rad olika länder, fått en allt mer generell innebörd och kommit att beteckna en rad olika teoretiska angreppssätt och intresseområden (Blundell m fl 1993).

² En forskare som varit av stor betydelse för denna förnyelse inom den brittiska kultursociologin är Mike Featherstone, som bl a startade tidskriften *Theory, Culture & Society* 1982. En samlingsvolym med Mike Featherstones kultursociologiska texter finns tillgänglig på svenska.

³ Det bör påpekas att definitionen och avgränsningen av området kultursociologi givetvis är mycket problematisk. I detta sammanhang använder jag termen i en ganska vid mening, dvs för att beteckna studier av massmedie- och populärkultur, estetik och samhälle, livsstil och mode.

⁴ I Sverige har en stor del av den kulturteoretiska diskussionen ägt rum inom de olika centra för ungdomsforskning som bildades i början av 1990-talet, och inom ramen för det nätverk för ungdomsforskare som gått under beteckningen FUS (Forskning om ungdom i Sverige).

⁵ Forskningen om sociologiska karaktärer har djupa rötter i den sociologiska teoribildningen. Här kan bl a nämnas Max Webers studier av den protestantiska etiken, Frankfurtskolans analys av den auktoritära personligheten och David Riesmans distinktion mellan inifrånstyrda och utifrånstyrda sociala karaktärer.

⁶ "Kyss efter kyss på bedrövliga källan han spiller. Hur ofta dyka hans armar ej girigt ned i dess våg för att famna halsen som där han ser men aldrig lyckas att fånga! Ej han vet vad han ser, men vid åsynen likväl han brinner; samma villa som ögat bedrar även eggat hans öga. Varför, o dåre, jagar du så efter flyende bilden" (Ovidius, *Metamorfoser*).

⁷ Freud använde begreppet narcissism bl a i *Trauer und Melancholia* (1917) och *Mas-senpsychologie und Ich-Analyse* (1921).

⁸ Begreppet "primär narcissism" är av central betydelse för den klassiska psykoanalytiska teoribildningen, men återfinns även hos psykoanalytiker som företräder andra skolor (se t ex Mitchell 1974; McDougal 1991)

⁹ Kohut skriver bl a: "Och barnets gryende själv 'väntar sig' – för att använda en term som är otillåtet antropomorfisk men tillräckligt uttrycksfull – en empatisk omgivning som står i samklang med dess psykiska behov och önskningar med samma tveklösa visshet som den nyföddas andningsorgan kan sägas 'vänta sig' att det finns syre i den omgivande atmosfären" (Kohut 1977/1986:88).

¹⁰ Enligt Lacan formas emellertid inte människans psyke enbart i den imaginära ordningen, utan snarare genom det dynamiska samspelet mellan den reala, den imaginära och den symboliska ordningen (se t ex Lacan 1993; Reeder 1988; Johansson 1994).

¹¹ Det är här intressant att notera att Lou Andreas-Salome, som hade en mycket nära kontakt med Freud, var mycket kritisk till Freuds narcissismbegrepp. I artikeln "The dual Orientation of Narcissism" (1921) utarbetade hon en alternativ tolkning av narcissismbegreppet. I sina fragmentariska analyser av narcissism betonar hon de kreativa aspekterna och förmågan att tillfälligt "glömma" självet och identifiera sig med hela existensen. Enligt Lou Andreas-Salome handlar narcissism med andra ord inte enbart om en patologisk störning, utan även om möjligheter till kreativ och konstnärlig verksamhet.

¹² Till skillnad från många andra psykoanalytiker betonar D W Winnicott, i sin teori om skapandet av det s k mellanområdet, mötet mellan barnet och föräldern. Detta möte handlar inte enbart om föräldrarnas bekräftelse av barnet, utan lika mycket om barnets aktiva deltagande i social interaktion och dess förmåga att skapa relationer (se även Hamilton 1982).

- ¹³ Här är Meads beskrivning av utvecklandet av ett själv och relationen mellan "I" och "Me" högst relevant.
- ¹⁴ Thomas Ziehe har i en rad publikationer fört fram en mer "positiv" syn på narcissism. Kortfattat menar Ziehe att vissa narcissistiska drag, som t ex den ökade subjektiva känsligheten för signaler från andra och det ökade kravet på subjektivering, fyller en progressiv och utvecklingsbefrämjande funktion i ungdomskulturen. Även om Ziehe har bidragit till att nyansera narcissismdiskussionen anser jag att hans teoretiserande bidrar till ett allt för lineärt synsätt på relationen mellan samhälle och individ. Ziehe har kritiserats av en rad olika författare (se t ex Ramström 1991).
- ¹⁵ I detta sammanhang kan det vara värt att nämna Johan Asplunds teori om social responsivitet. Asplund har för övrigt i en rad böcker utvecklat teoretiska resonemang som är högst relevanta för socialpsykologisk teori om narcissism (se t ex Asplund 1987a,b; 1992).
- ¹⁶ Begreppet *optimala frustrationer* är hämtat från den psykoanalytiska litteraturen, där man menar att det är viktigt för barnets utveckling att det utsätts för vissa former av frustrationer och prövningar.
- ¹⁷ Jennifer Craik (1994) menar att man inom skönhetsindustrin i allt större utsträckning börjat ta hänsyn till konsumenters behov av produkter som i första hand används för att befrämja hälsa och hygien.
- ¹⁸ Den nämnda intervjuundersökningen om bodybuilding och gymkultur, som har finansierats av idrottens forskningsråd, kommer att presenteras i form av artiklar och rapporter under hösten 1994 och i bokform hösten 1995.
- ¹⁹ Här kan man applicera Giddens (1992) resonemang om olika typer av beroenden och därtill relaterade svårigheter att upprätthålla en reflexiv konstruktion av jaget.
- ²⁰ Bauman är kritisk till Giddens diskussion om "pure relationships". Han anser bl a att det i Giddens bok *The Transformation of Intimacy* (1992) saknas en diskussion om moraliska frågor.
- ²¹ "The ambivalence of fixation, as we saw before, consists in displaying simultaneously the prospects of security and self-like dependence. The ambivalence of flotation consists, on the contrary, in combining the promise of freedom with the spectre of insecurity" (Bauman 1993:107).
- ²² Denna dynamik har enligt min mening beskrivits på ett bättre sätt av Lévinas än av Lacan. Lévinas betonar att relationen till den andre handlar om den andres frånvaro, men det handlar inte om en ren och skär frånvaro, utan om en frånvaro inom en horisont av framtid, en frånvaro som är själva tiden (Lévinas 1946/1992:74). Relationen till den andre leder enligt Lévinas till ett evigt begär att lära känna den andre; ett begär som också kännetecknas av ett ansvarstagande inför den andre. Enligt Lévinas är jaget och den andre såväl åtskilda som förenade. Den enas existens är otänkbar utan den andres. Detta innebär emellertid inte att jaget och den andre utgör en odelbar enhet. Närhet och dualitet existerar alltid samtidigt.

LITTERATUR

- Andreas-Salome, L. (1964/1987) *The Freud Journal*. New York: Quartet Encounters.
- Alvesson, M. (1989) *Sociala störningar av självet*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, J. (1987a) *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Korpen.
- Asplund, J. (1987b) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Bauman, Z. (1990) *Modernity and Ambivalence*. Oxford: Polity Press.
- Bauman, Z. (1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Craik, J. (1994) *The Face of Fashion. Cultural Studies in Fashion*. London: Routledge.

- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Erikson, E. H. (1968) *Identity, Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
- Featherstone, M. (1991) "The Body in Consumer Culture". I Featherstone, M. Hepworth, M. Turner, B. S. (Red.) *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London: SA-GE.
- Featherstone, M. (1994) *Kropp, Kultur och konsumtion*. Stehag/Stockholm: Symposion.
- Fornäs, J. (1991) "Narcissus och det Andra. Könsordningens särskiljanden och sammanfogningar", I. Fornäs, J. Boethius, U. och Cwejman, S. *Kön och Identitet i förändring. Fus-Rapport nr 3*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Freud, S. (1914/1984) "Om Narcissism", i *On Metapsychology: The Theory of Psychoanalysis*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Freud, S. (1917/1984) Mourning and Melancholia. *The Pelican Freud Library, Volyme 11*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Freud, S. (1921/1986) *Massenpsychologie und Ich-Analyse. Kultur-Theoretische Schriften*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Freud, S. (1923/1984) The Ego and the Id. *The Pelican Freud Library, Volyme 11*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Frimodt, J. (1985) *Narcissism: Freud, Kohut, Ziehe*. Göteborg: Vinga Press.
- Frosch, S. (1991) *Identity Crisis: Modernity, Psychoanalysis and the Self*. London: Mac-Millan.
- Fussell, S. (1991) *Muscle. Confessions of an Unlikely Bodybuilder*. London: Scribners.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. (1961) *Asylums. Essays on the Social Situations of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, E. (1966) *Behavior in Public Places*. New York: Free Press.
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Allen Lane The Penguin Press.
- Goffman, E. (1970) *När människor möts. Studiet av det direkta samspelet mellan människor*. Stockholm: Aldus.
- Hamilton, V. (1982) *Narcissus and Oedipus. The Children of Psychoanalysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Helling, S. (1994) *Stereoider och starka män. En djupintervjuundersökning*. Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning. Rapport nr 38.
- Johansson, T. (1994a) Narcissism, fragmentering och ontologisk trygghet. *Fus-rapport nr 6*.
- Johansson, T. (1994b) "Narcissism, begär och det gåtfulla ansiktet: Socialpsykologiska reflektioner". Paper presenterat på sociologkongressen i Växjö, januari 1994.
- Johansson, T. (1994c) "Den postmoderna människans identitet: Reflexivitet och begär" i Miegel, F. och Johansson, T. (red) *Mardrömmar och önskedrömmar. Om Ungdom och ungdomlighet i nittiotalets Sverige*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Kernberg, O. (1975/1983) *Borderlinetillstånd och patologisk narcissism*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kinston, W. (1983) "A Theoretical Context for Shame". *International Journal of Psychoanalysis*, vol 64.
- Kohut, H. (1975) *The Analysis of the Self*. New York: The International Press.
- Kohut, H. (1977/1986) *Att bygga upp självet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lacan, J. (1949/1989) *Écrits. Spegelstadiet och andra skrifter, i urval av Irene Matthis*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Lacan, J. (1993) *The Psychoses. The Seminar of Jacques Lacan. Book III: 1955–1956*. London: Routledge.
- Laplace, J. & Pontalis, J.-B. (1967/1988) *The Language of Psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Lasch, C. (1984) *Det minimala jaget. Hur man överlever psykiskt i en orolig tid*. Stockholm: Norstedts.
- Lasch, C. (1980/1985) *Den narcissistiska kulturen*. Stockholm: Norstedts.
- Lash, S. och Urry, J. (1994) *Economies of Signs and Spaces*. London: SAGE.
- Lévinas, E. (1946/1992) *Tiden och den Andre*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- McDougal, J. (1991) *Kroppens teatrar. Psykosomatiska sjukdomar i ett psykoanalytiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Meyrowitz, J. (1988) *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Miegel, F. (1994) "Den begärliga ungdomlighetens tragedi." i Miegel, F. och Johansson, T. (red) *Mardrömmar och önskedrömmar. Om ungdom och ungdomlighet i nittioalets Sverige*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Mitchell, J. (1974) *Psychoanalysis and Feminism*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Ramström, J. (1991) *Tonåringen i välfärdssamhället. Om svårigheter att bli vuxen i dagens västerländska kultur*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rochberg-Halton, E. (1986) *Meaning and Modernity. Social theory in the Pragmatic Attitude*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sennett, R. (1977/1993) *The Fall of Public Man*. Boston. Faber & Faber.
- Stern, D. (1991) *Spädbarnets interpersonella värld ur ett psykoanalytiskt och utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ziehe, T. (1989) "Kulturell friställning och narcissistisk sårbarhet." I. Fornäs, J. m fl (Red) *Ungdomskultur – identitet och motstånd*. Stockholm/Stehag: Symposion.

SUMMARY

Thomas Johansson

Narcissism, The Body and Modernity.

The notion of narcissism is often used and misused within contemporary social theory. Whereas the concept is frequently used in discussions of moral decline and of the negative impact of consumer culture on social character, the aim of this article is instead to put forward a social psychological analysis of narcissism. Goffman's discussion of the presentation of self in everyday life and Giddens' theory of self-identity and modernity, are used as points of departure in an analysis of the social psychological aspects of narcissism. The main argument in the article is that it is necessary to study the contextual aspects of the construction of what is often called "narcissistic disorders". This implies a change of emphasis from narcissism as a general social and cultural disorder, to more specific analysis of critical situations and critical milieux. The article also contains a discussion of the relation between the ambivalent character of modernity, the cult of the body and narcissism. Examples from the gym culture are used in order to highlight some of the arguments in the article.